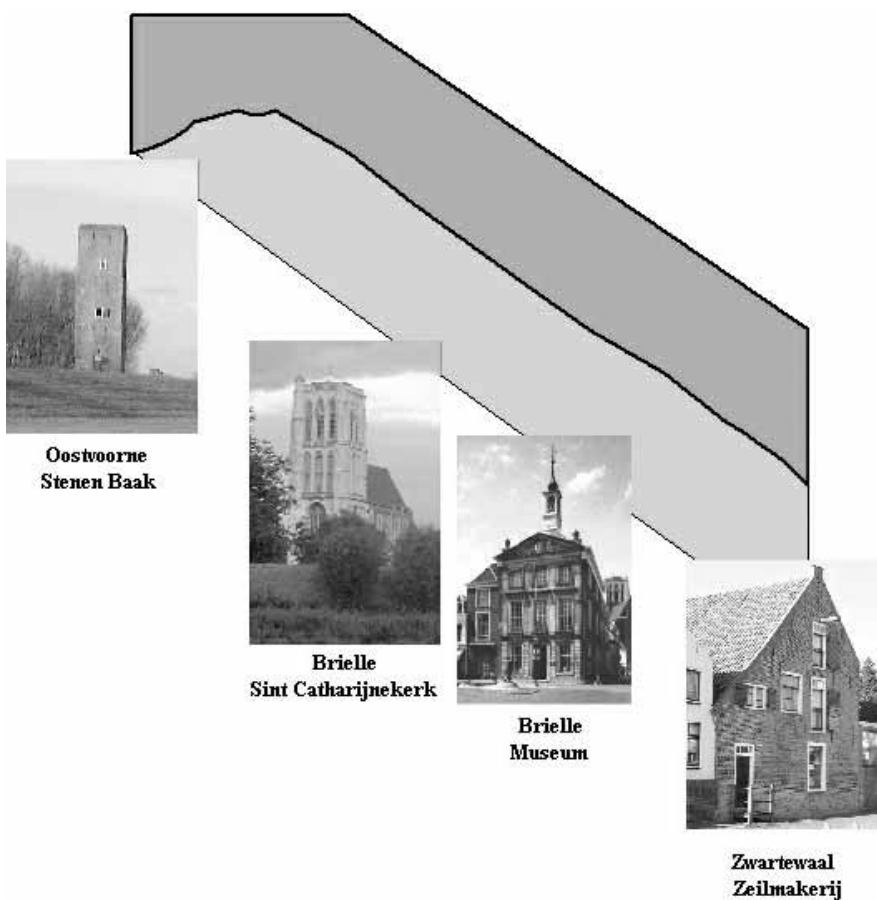

Brielse Maas-tocht

Ontdek de betekenis van de Brielse Maas voor de geschiedenis van Brielle, Oostvoorne en Zwartewaal: per fiets, met de auto of per boot!

Index

Route-informatie	I
De kustplaatsen langs de Brielse Maas op Voorne	1
Het nautische verleden van Brielle	2
Overzichtskaart Stenen Baak tot Kogeloven, met inzet Zwartewaal	6/7
Zwartewaal en fietsroute Zwartewaal - Brielle	8
Stenen Baak en Kogelgloeioven, met fietsroute Brielle - Stenen Baak	10
Colofon, adressen en telefoonnummers	13
Overzichtskaart wandelroute Brielle	14

Route-informatie vanuit centrum Brielle (Markt):

Met de fiets (ev. te huur bij het Maritiem Centrum Brielle; zie pagina 13):

Naar Zwartewaal: fietspad langs het Brielse Meer. Vanuit het centrum over het slagveld richting Camping de Meeuw, Batterijweg, bij de ANWB-paddestoel 21114 rechtsaf, in oostwaartse richting naar Zwartewaal.

Naar Kogeloven en Stenen Baak: vanuit het centrum door de Voorstraat in NW-richting, over de brug, dan linksaf, (Maarland Nz.), dan rechtsaf de Lange Poortstraat, onder de Langepoort door. Over brug en dam over de Lange Vest, dan rechtsaf Langesingel, daarna Oosterlandsedijk naar de fietspad langs het Brielse Meer.

Met de Auto:

Naar Zwartewaal: vanuit Brielle op de N 218 oostwaarts, rechtdoor tot Zwartewaal, terug eventueel langs het Brielse Meer, over de Maasdijk.

Naar Kogeloven en Stenen Baak: op de N 218 westwaarts, buiten de bebouwde kom de eerste weg rechtsaf (Koolhoekweg), daarna via Bollaarsdijk en Katteweg naar de Kogeloven.

Met de boot:

Zwartewaal: twee jachthavens. Brielle: verschillende jachthavens en passantenligplaatsen in het centrum van de stad. Kogeloven/Stenen Baak: openbare aanlegsteigers in de omgeving van de Kogeloven.

Met openbaar vervoer:

Frequente busverbindingen tussen Brielle en Zwartewaal. Bij de druklegging was nog niet bekend of er op zaterdagen in het zomerseizoen van de bushalte 'De Ruy' in Oostvoorne een buurtbuslijn naar het Kruningergors rijdt. Van de halte 'Bollaarsdijk' is het ongeveer 600m wandelen naar de Stenen Baak. Informatie: OV reisadvies 0900-9292 (0,50 p/min).

De kustplaatsen langs de Brielse Maas op Voorne

Het Brielse Meer, sinds 1950 een rustig binnenwater, was vroeger als 'Brielse Maas', en in de Middeleeuwen als 'Maeze' met de Maasmond een belangrijk zeegat. Voor de Sint Elizabethsvloed van 1421 bestond het eiland Rozenburg met de Krabbeplaat (ten noorden van Brielle) nog niet. Rozenburg ontstond pas omstreeks 1585. Tussen Zwartewaal (4), Brielle (3) en Oostvoorne aan het zuidoever en Maassluis (2) en 's-Gravezande (1) aan het noordoever was uitsluitend open water. De rivier de Goote (5) stroomde langs Brielle zuidwaarts naar wat nu het Haringvliet (6) is.

Met deze brochure willen we de lezer informatie verstrekken over de relatie tussen de plaatsen Zwartewaal, Brielle en Oostvoorne en de rivier de Maas en over de monumenten die aan deze relatie herinneren.

De Maasmond voor de Sint Elizabethsvloed van 1421. Het eiland Rozenburg bestaat nog niet. Let op de rivier 'de Goote' die bij Brielle zuidwaarts van de Maasmond aftakt. De Goote was voor de scheepvaart in noord-zuidrichting erg belangrijk. Brielle had een groot deel van zijn welstand aan de rivier de Goote te danken.

Het nautische verleden van Brielle

In de 14de en 15de eeuw was Brielle een welvarende stad die kon concurreren met de machtigste steden in het graafschap Holland. Die rijkdom had Brielle te danken aan visserij en handel, gecombineerd met een strategisch gunstige ligging als meest zeewaarts gelegen haven aan de Maasmond. Maar niet alleen lag Brielle aan een belangrijke oost-west-as in de toegang naar steden als Dordrecht, Gouda en Rotterdam. Brielle lag eveneens aan de noord-zuid-as in de verbinding van 's-Gravenhage in het noorden met steden als Gent en Brugge in het zuiden. Zo dateert de eerste schriftelijke vermelding van het veer Brielle - Maaslandtsluis al uit 1280! Brielle had in tal van opzichten met het water te maken: handel, visserij, personenvervoer, verdediging en uiteraard de strijd tegen het hoge water. De bevrijding van de Spanjaarden vond eveneens via de Maasmond plaats en ook mogen we niet vergeten dat Brielle beroemde admiraals heeft voortgebracht.

We beschrijven een voet- en fietstocht langs de belangrijkste getuigen van het nautisch verleden van Brielle. We beginnen en eindigen bij het Historisch Museum Den Briel aan de Markt, maar we vermelden ook waar de fietsroute van en naar Zwartewaal en naar Stenen Baak/Kogeloven aansluit.

De Maasnymphe voor het asyl voor oude en gebrekkige zeelieden.

Route (zie kaart op achterkant van het boekje): Van de Markt door de Koopmanstraat naar het Wellerondom, met waterpomp; verder naar de Sint Catharijnekerk, de grootste getuigenis van de vroegere rijkdom van Brielle. De blinde gevel is een bewijs dat zelfs het welvarende Brielle tegen grenzen aanliep: oorspronkelijk was hier nog een dwarsschip gepland, en ook had de toren twee keer zo hoog moeten worden. Terug via het Wellerondom de Langestraat in en na ongeveer 100 m rechts via een smal steegje (het Raas) naar het Asylplein, met het asyl voor oude en gebrekkige zeelieden. In het parkje van het asyl de 'Maasnymphe', wijzend naar de Maasmond, van waar de vrijheid kwam. Het monument werd opgericht in 1872, bij de 300-jaar viering van de

bevrijding van de Spanjaarden door de Geuzen op 1 april 1572. Voorbij de bank ter nagedachtenis aan de kinderboekenschrijver en archivaris Johan Been rechtsaf een stukje de Kaatsbaan in. Bij een van de huizen is een inscriptie dat hier de latere admiraal Maarten Tromp geboren is. We nemen de eerste zijstraat links (de Moriaanstraat), dan in de Voorstraat links af. Hier vinden we aan de nog een inscriptie met de informatie dat admiraal Tromp hier gewoond heeft. Even verder rechts het 'Geuzengesticht' (nr. 80), een voormalig weeshuis, in 1872 opgericht door de Chr. Gereformeerden die de eerder genoemde nymph als herinnering aan de Geuzen niet passend vonden. Even verder passeren we de Jakobskerk (nr. 86). Voor de brug aan het einde van de Voorstraat slaan we linksaf (Maarland zuidzijde). Van hieruit zijn goed de statige herenhuizen aan de overkant van het water te zien. We steken het water over bij het voetgangersbruggetje (het 'Kippenbruggetje'). Aan het einde van de haven zien we nog de loodsen die vroeger in gebruik waren bij het korps torpedisten die sinds 1867 in Brielle gelegerd waren. Hun taak bestond in het afsluiten van het zeegat met mijnen. Er werden mijnen toegepast welke d.m.v. een electriciteitskabel met de kant waren verbonden. Waren er vijandelijke schepen in aantocht dan werd een elektromagneet in de mijn geactiveerd. Moesten 'eigen' schepen passeren, dan werd de stroom en daarmee de magneet uitgeschakeld. Willen we nu eerst (met de fiets) naar de Stenen Baak, dan slaan we na het bruggetje linksaf, tot ongeveer aan het einde van de haven en slaan dan rechtsaf (Langepoortstraat); door de poort, en verder zoals beschreven onder 'Stenen Baak'.

De restanten van de Noordpoort bij Bastion IX.

Vervolgen we de stadswandeling dan gaan we rechtsaf, tot bij de brug en gaan daar links de Dijkstraat in. De Dijkstraat is de plaats van waar uit de Geuzen op 1 april 1572 de stad binnenvielen. Op het bastion aan het einde van de Dijkstraat vinden we bij de Bastion IX de restanten van de vroegere Noordpoort met een plaquette, onthuld door Koningin Wilhelmina ter gelegenheid van de herdenking op 1 april 1922. We vervolgen onze weg in zuidoostelijke richting

over het voetpad tussen de gracht (Prikkevest) en de bebouwing. Bij het poortwachtershuis komen we op het Maarland Noordzijde, waar in de 17de eeuw de haringreemers woonden. Het huis Maarland NZ. 24 met de gevelsteen voorstellende de aartsengel Michaël in gevecht met de duivel werd in 1627 door admiraal Witte de With gekocht. Hij was voor zijn verdiensten bij de bestrijding van Duinkerke kapers door de Franse koning benoemd in de orde van St. Michel, en de voorstelling op de gevelsteen lijkt veel op het ereteken van genoemde orde.

We gaan nu over de Julianabrug en slaan na de brug links af het Maarland Zuidzijde in. Op de hoek met de Nieuwstraat vinden we het kortgeleden herbouwde 'Zakkendragershuisje' met het 'Maarlands klokje', een replica van het oorspronkelijke klokje uit 1705. Naast het klokje hangt een replica van een bel waarvan het origineel omstreeks 1800 geplaatst werd. De functie van deze bel is niet helemaal duidelijk. Vermoedelijk diende de bel als brandklok, en tevens werd ze kennelijk gebruikt om schippers te waarschuwen wanneer in de haven werd gespuid. Dit is een operatie waarbij de haven wordt doorgespoeld om slib af te voeren. Ook werd de bel geluid om te waarschuwen voor hoog- of laag water.

Standbeeld van veerman Coppelstock. Hij bracht het stadsbestuur de boodschap dat de Geuzenvloot voor de stad lag. Uitzicht op het Maarland Nz; rechts het Poortwachtershuis.

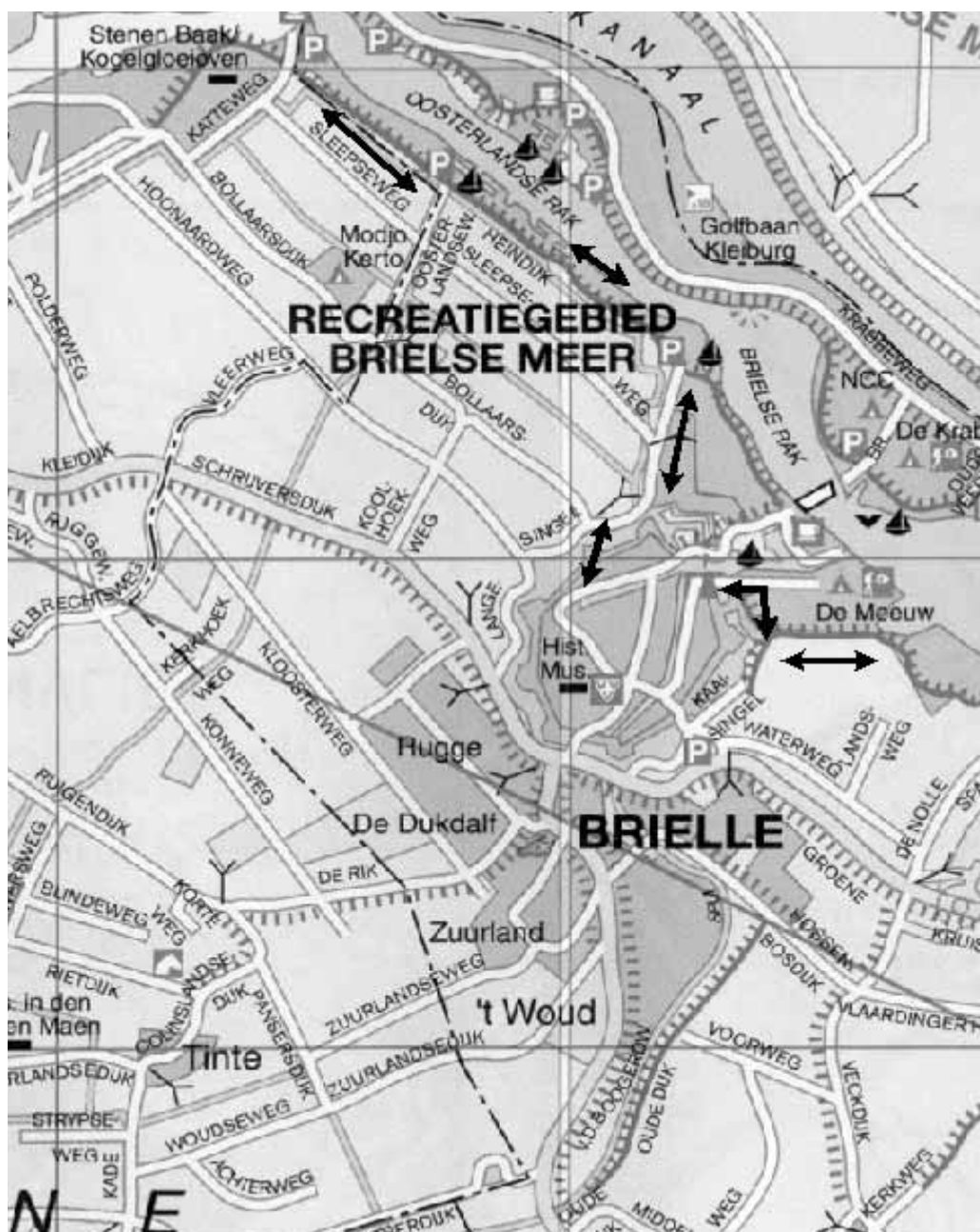
We vervolgen onze weg langs café Dixi, over de Molenbrug, en gaan dan links de Batterijweg op. Vanaf de plek met het standbeeld van veerman Coppelstock heeft u een fraai uitzicht over de Maarlandse haven. Wie nog niet te moe is, wandelt nog een stuk de Batterijweg op tot ongeveer bij de slagbomen van camping 'De Meeuw'. Het meest rechtse, witte huis aan de overkant bij de haveningang is het voormalige veerhuis. Van hier uit vertrokken de veerboten, eerst naar Maassluis, en vanaf 1727 toen de vaart naar Maassluis door verzanding en afdamming van het Staeldiep niet meer mogelijk was, naar Rozenburg. Het was de bedoeling een kanaal door Rozenburg te graven om

een directe verbinding met Maassluis in stand te kunnen houden. Vanwege geldgebrek ging dit plan niet door en werd de verbinding over het eiland Rozenburg onderhouden met paard en wagen naar de pont Rozenburg - Maassluis. Wie met de fiets naar Zwartewaal wil, gaat eveneens de Batterijweg op en gaat voorbij de Molenvest bij de ANWB-paddestoel 21114 het fietspad richting Zwartewaal op. Wie de wandeling vervolgt, gaat terug richting het standbeeld van Coppelstock en net voor het eerste huis links het bastion met de molen op. Deze molen is een herbouw van een molen (van een weliswaar ander model) die eerder op deze plaats heeft gestaan en door brand verloren ging. De molen is op beperkte schaal voor bezoekers toegankelijk. We vervolgen onze weg over de Molenstraat terug naar de Molenbrug, maar blijven aan deze zijde van het water en wandelen zuidwaarts het Slagveld op. De naam heeft niets met een oorlog te maken, maar met een touwslagerij.

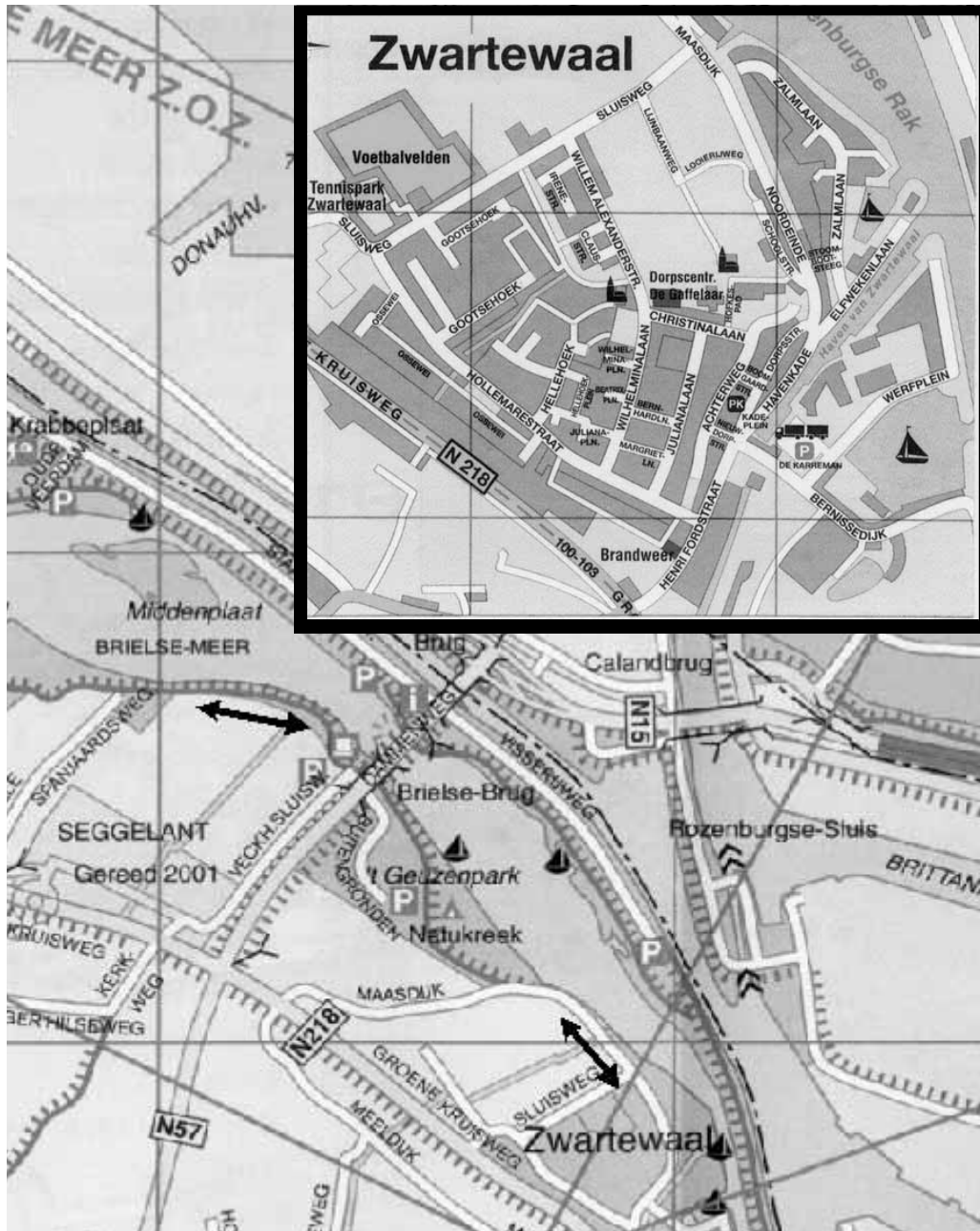
Rechts het Arsenal, links de Infirmerie.

Voorbij het houten voetgangersbruggetje zien we aan de overkant van het water eerst het vroegere Arsenal (thans bibliotheek) en vervolgens de Infirmerie, een voormalig militair hospitaal. Het water, thans Zuid Spui geheten was vroeger onderdeel van de rivier de Goote. Het was tevens de oostelijke grens van de stad; de bouw van de vestingwallen aan de oostzijde volgde pas later. Bij de Kaaistraat steken we het water over. Vanaf de brug hebben we links een goed overzicht op de Turfkade en rechts op de Lijnbaan, met voormalige pakhuizen. Na de brug komen we in de Vischstraat. Aan het begin van deze straat zien we nog gleuven voor het plaatsen van vloedplanken. Overstromingen kwamen hier tot de afsluiting van de Brielse Maas in 1950 regelmatig voor. De Vischstraat dankt haar naam aan de visafslag die hier vroeger gevestigd was. Een zuil aan de hoek Vischstraat/Rozemarijnstraat (zijstraat rechts) is alles wat er nog van over is. Voorbij Restaurant 'De Hoofdwacht' komen we weer op de Markt waar we met de rondwandeling begonnen zijn.

Fietsroute Brielle - Stenen Baak.

Fietsroute Brielle - Zwartewaal.

Zwartewaal en fietsroute Zwartewaal - Brielle

De geschiedenis van Zwartewaal is onlosmakelijk verbonden met het water van de Maas. Het duidelijkst is dit te zien wanneer men Zwartewaal via de Maasdijk langs het Brielse Meer binnenkomt. Het valt dan op, dat de kerk op een vreemde plaats achter de huizen staat. De oorzaak: in de late Middeleeuwen stonden er boerderijen ten westen van de kerk, van de Brielse Maas - die in open verbinding met de zee stond - alleen gescheiden door de Maasdijk. Later concentreerde de bewoning zich op een veiligere plek, langs

Zwartewaalse gaffelaar zoals gebruikt voor de vangst op kabeljauw en schelvis, in de buurt van IJsland en bij de Doggersbank.

de oevers van de 'Hollemare'. De Hollemare is een kreek die in de huidige haven uitmondt. Alleen de kerk bleef op de plaats van het 'oude' Zwartewaal staan.

De eerste vermelding over de verkoop van vis dateert al uit 1345. In 1565 staan in het dorp 140 huizen en zijn er maar enkele personen die zich niet met de visserij of aanverwante activiteiten bezighouden. In 1774 telt Zwartewaal maar liefst negentien grote vissersschepen. Gevist wordt er tot IJsland en de Doggersbank. Tevens wordt er op de rivier naar zalm gevist. In de 19e eeuw wordt vooral nog voor de kust gevist. Door het storten van bagger bij het graven van de Nieuwe Waterweg

gaat de vangst van zalm dramatisch terug. Aan het einde van de 19e eeuw is het met de grootschalige visserij afgelopen. De laatste vissersboot loopt in 1945 op een mijn.

Wanneer we Zwartewaal via de Maasdijk binnenkomen, dan komen we terecht op het 'Noordeinde'. Rechts van de dijk is beneden achter de volkstuintjes de Lijnbaan te zien, de oude touwslagerij. Halverwege vinden we links de Stoombootsteeg, een verwijzing naar de stoomboten die tijdens hun dagelijkse tochten van Vlaardingen en Rotterdam naar Oostvoorne in het begin van de twintigste eeuw ook Zwartewaal aandeden. Even verder ziet u bij de weg naar

de kerk aan de westzijde van de straat een betonnen muurtje met een gleuf en op de bodem een betonnen drempel waar vroeger palen konden worden geplaatst. Dit is een restant van een voorziening om 'vloedplanken' tegen overstromingen te plaatsen. Overstromingen kwamen tot 1950 voor, toen de Brielse Maas werd afgesloten.

Bij de T-splitsing gaat het Noordeinde rechts over in de Dorpsstraat. Deze loopt op een oude rivierdijk waarlangs de huizen als langs een lint geplaatst zijn. Aan het einde van de Dorpsstraat komen we op de 'Kaai' zoals in Zwartewaal dit deel van de Dorpsstraat heet. Hier woonden de reders, voor hun woningen lagen de vissersschepen afgemeerd. Thans is de haven volledig in gebruik als jachthaven. Aan de oostzijde van de haven staat nog steeds de grote donkere schuur en het woonhuis behorend bij een vroegere scheepstimmerwerf. De havenkom was toen overigens groter, het water stond tot net bij de schuur en het woonhuis.

In het meest rechtse gebouw aan het einde van de haven was een zeilmakerij gevestigd. Thans is dit gebouw gedeeltelijk in gebruik als onderkomen van de Historische Werkgroep Zwartewaal (HWZ). De Historische Werkgroep beheert een kleine maar interessante verzameling van objecten die met de visserij te maken hebben. De collectie is voor het publiek beperkt toegankelijk. Aanbevolen wordt bij het Historisch Museum Den Briel te informeren of en zo ja wanneer het mogelijk is de collectie van de HWZ te bezichtigen.

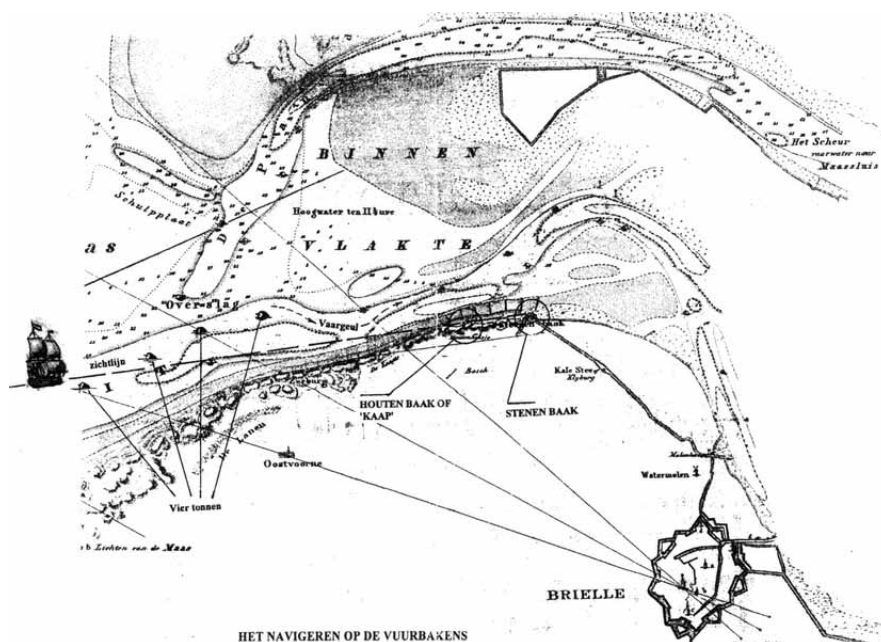
Van het einde van de havenkom voert de Henry Fordstraat naar de Groene Kruisweg. Deze straat werd vroeger het 'Zuideinde' genoemd. Bij de opening van de Ford-dealer in 1962 ontving de gemeente van de firma Ford een donatie van 3000 gulden en werd de historische naam ingeruild voor de 'Henry Fordstraat'.

Het fietspad richting Brielle volgend rijdt men onder de Brielse brug door die sinds 1970 de veerpont van Brielle naar de Krabbeplaat en daarmee naar Rozenburg vervangt. Bij deze brug werd voor het eerst een systeem toegepast waarbij de betonelementen aan elkaar gelijmd werden. In het zomerseizoen bestaat er nog wel een voet- en fietsveer tussen Brielle (Rochus Meeuwiszoonweg) en de Krabbeplaat.

Stenen Baak en Kogelgloeioven, met fietsroute Brielle - Stenen Baak

Op een strategisch belangrijke plaats waar de oeverlijn van een noordwestelijke naar zuidzuidwestelijke richting afbuigt, vinden we de Stenen Baak en, als onderdeel van een geschutsbatterij, de Kogelgloeioven. Afgezien van het feit dat beide objecten op dezelfde locatie te vinden zijn hebben ze niets met elkaar gemeen. In tegendeel: de Stenen Baak was bedoeld om schepen veilig de Maasmond binnen te loodsen. De taak van de geschutsbatterij was juist om vijandelijke schepen de toegang onmogelijk te maken.

Hoe strategisch belangrijk de locatie was, blijkt uit het feit dat de batterij in de Napoleontische tijd uit niet minder dan 22 stukken geschut bestond. Overigens hoefde de batterij nooit in actie te komen. Dit is vermoedelijk de reden dat de vuurtoren nog steeds bestaat. In het geval van een acute oorlogsdreiging werd vaak besloten alle landmerken zoveel mogelijk te slopen om de navigatie door de vijand te bemoeilijken.

Bakennavigatie: kaart van omstreeks 1840 met 'zichtlijnen' in de richting van een 'hoog' en een 'laag' baken, die een veilige vaarroute naar de betonde geul aangeven.

Navigeren op de bakens werkt als volgt: op enige afstand worden twee bakens geplaatst. Verder landinwaarts een 'hoog' baken, en meer tegen de zee een 'laag' baken. Het binnenkomende schip moet nu zodanig navigeren dat men beide bakens in één lijn ziet. Zodoende bereikt men veilig een positie dicht onder de kust waar de (kronkelige) vaargeul met tonnen is gemarkeerd. 's-Avonds werd op de bakens een vuur ontstoken om het binnenvaren ook in het donker mogelijk te maken. De (vuur-) bakens, toen 'kapen' genoemd waren oorspronkelijk van hout. Voor het 'lage' baken was dit een noodzaak. Door de werking van de getijstromen en van storm veranderde de vaargeul regelmatig van plaats. Het baken (of kaap) werd dan afgebroken en zodanig herplaatst dat het weer de correcte ligging van de vaargeul aanwees. Houten bakens brandden nog wel eens af, waardoor de navigatie ernstig werd belemmerd. Toen dit in 1630 ook met het 'hoge' baken op de Heindijk gebeurde, werd besloten om een stenen vuurtoren te bouwen, de thans nog steeds bestaande 'Stenen Baak'.

Het systeem van twee bakens wordt ook vandaag nog toegepast. Wie een bezoek brengt aan de Maasvlakte en van de slag 'Maasmond' richting de landtong bij Rozenburg kijkt, ziet de hoge en lage lichten voor de centrale geul en voor de Maas richting Rotterdam en het Calandkanaal richting Europoort. Het 'lage' licht bestaat thans ook uit een betonnen toren. Het verschijnsel dat een vaargeul van plaats verandert, doet zich vandaag nog net zo voor als in de Middeleeuwen. Het verschil met vroeger is alleen dat we nu over baggerschepen beschikken die de geul op de gewenste plaats houden, een mogelijkheid die vroeger niet bestond.

Vrijpaal aan het begin van de Oosterlandse dijk.

Wie van Brielle naar de Stenen Baak fietst, komt onderweg een 'vrijpaal' tegen. Verlaat men Brielle via de Langepoort en volgt men de Langesingel noordwaarts tot aan de Oosterlandsedijk dan ziet men aan het begin van de deze dijk de genoemde paal staan. Vrijpalen markeerden vroeger de grens van het 'vrijdom' van de stad. Passeerde men deze grens, dan viel men dus niet meer onder de jurisdictie van de stad maar van de graaf of zijn baljuw. Daarom vindt men ook het wapen van Brielle aan de binnenzijde; de functie van de paal is dan ook de wandelaar te waarschuwen: pas op, u verlaat Brielle!

*Kogelgloeioven bij de
'Stenen Baak'.*

Noordwaarts onderlangs de Oosterlandsedijk fietsend, ziet men rechts van de weg een slotje. Dit is het restant van de vroegere rivier de 'Goote' die van de Molenhaven (aan het noordelijke einde van de Oosterlandsedijk) langs de oostzijde van de stad zuidwaarts liep. Door verzanding verloor de rivier zijn functie en was Brielle in 1607 genoodzaakt verder oostwaarts de huidige haveningang te graven.

**Bezoek het Historisch Museum Den Briel, Markt 1, 3231 AH Brielle
tel. 0181 475475; www.historischmuseumdenbriel.nl
e-mail: info@historischmuseumdenbriel.nl**

**In het zomerseizoen: rondvaarten op het Brielse Meer; voor informatie:
Maritiem Centrum Brielle, tel. 06-53136235, b.g.g.: 06-40111706
e-mail: Maritiem-Brielle@zonnet.nl**

**VVV Zuid-Hollandse-Eilanden (Brielle), Markt 1, 3231 AH Brielle ,
tel. 0181 475 475; www.zuid-hollandse-eilanden.nl**

Colofon

Deze brochure werd uitgegeven door de Vereniging Vrienden van het Historisch Museum Den Briel.

Correspondentie-adres van de vereniging:

Mevrouw Els Laroy-Meeuse

Van Almondeweg 70, 3231 CS BRIELLE

Tel.: 0181-413635. Fax: 0181-413635

Postrekening Vereniging Vrienden van het Historisch Museum

Den Briel: 208792;

Aanmelding bij het secretariaat of d.m.v. het formulier op de website van de 'Vrienden': www.inter.NL.net/users/F.Keller/Tromp.html

Copyright: Overname van teksten uitsluitend met bronvermelding en na verkregen toestemming van de uitgever.

Brielse Maas-tocht

Research: H.K. Racké, Oostvoorne

Adviezen: N. de Vries, Zwartewaal, A.A. v.d. Houwen, Streekarchief V.P.R., Historisch Museum Den Briel

Samenstelling en foto's: F. Keller, Brielle

1e editie; Brielle, april 2004

Belangrijke adressen/telefoonnummers

Gidsengroep Brielle, p.a. mevrouw A. Luik, Asylplein 3, 3231 VA Brielle;

tel. 0181-418421; gidsengroep@vpri.com

Café-Restaurant 'De Kogeloven' 0181-482778

Watersportvereniging Zwartewaal: 0181-664385

Watersportvereniging 'De Vijfsluizen' 0181-661958

Internet-adressen:

Streekinformatie: www.vpri.com/main.htm

Streekarchief: www.streekarchiefvpr.nl/

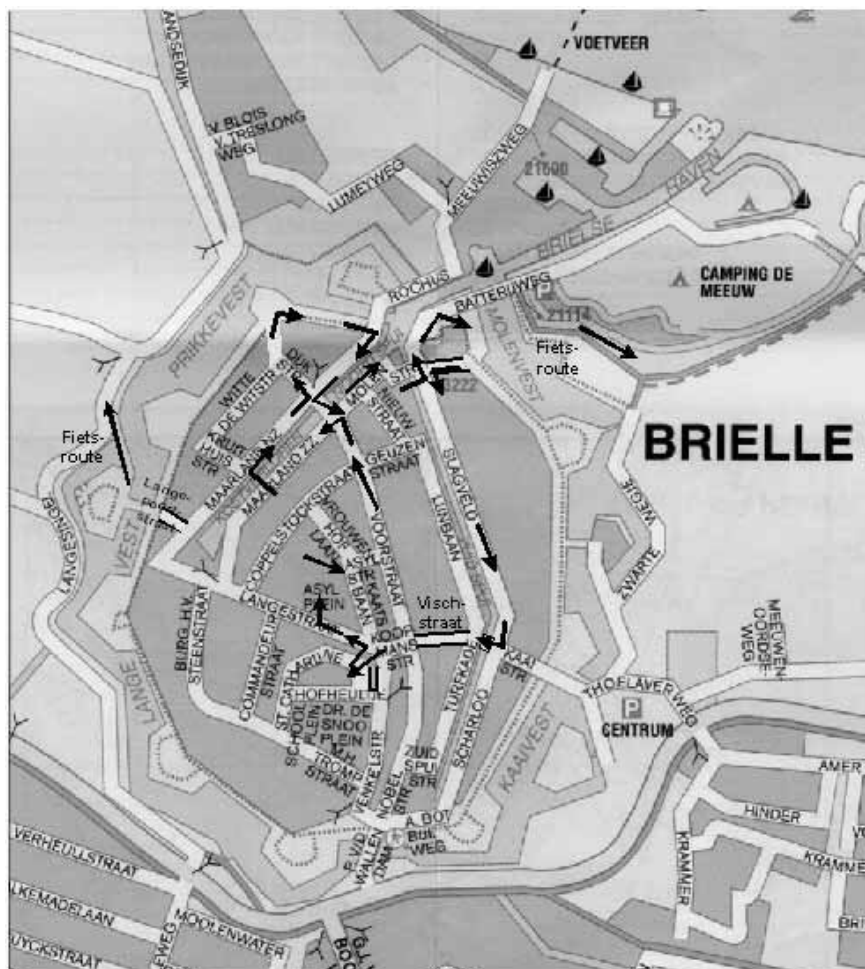
Bronnen:

Don Peter, Voorne-Putten (Zwolle 1992).

Vries Nico de, Als lekkere vis gepreessen word (Zwartewaal 2002).

Nieuwsbrief Streekarchief VPR, Nr. 48, april 2003.

Recreatiekaart V-P-R: Recreatieschap Voorne-Putten-Rozenburg.

Aanbevelingen:

Aanbevolen wordt de route bij het Historisch Museum Den Briel te beginnen: Markt 1, 3231 AH Brielle. Informatie m.b.t. openingstijden: museumbalie of telefonisch: (0181) 474 475. Brielle, de Stenen Baak met de Kogeloven alsmede Zwartewaal zijn zowel per fiets, per auto of per boot te bezoeken.